KANGAL ARAŞTIRMALARI

Editörler:
Hüseyin CILGA
Cahit Can KANGAL

Ankara, 2022

KANGAL ARAŞTIRMALARI

Yayın Sahibi
T.C. Kangal Belediye Başkanlığı Adına
Ahmet Kürşad APAYDIN

Kangal Belediyesi Yayınları
Yayıncı Sertifika No: 69968

Editörler
Hüseyin CILGA
Cahit Can KANGAL

ISBN
978-605-72791-0-1

Basım Yeri ve Yılı
Ankara, Aralık 2022

Grafik Tasarım, Düzelti ve Sayfa Düzeni
BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic., Ankara
Tel: (312) 222 44 06
www.bulustasarim.com.tr

Kapak Tasarım
Kaan KÖKSAL

Basım Yeri
Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti., Ankara
Tel: (312) 395 85 71
Matbaa Sertifika No: 47479

© Bu kitabın yayın hakları T.C. Kangal Belediye Başkanlığı'na aittir. Yazı ve görsellerin kullanılması izne tabidir. Yazılardaki görüşler yazarlara aittir, yayıncı ve editörler sorumluluk taşımamaktadır.

KANGAL HALK İNANIŞLARININ KÖKENLERİ ÜZERİNE YORUMLAR

Muharrem KAYA*

Kültür çalışmalarına baktığımızda, kültürü oluşturan inanç, teknoloji, toplumsal yapı, kültürel, sanatsal ürünler gibi unsurların bir bütünlük oluşturacak şekilde ele alındığını görürüz. Türk kültüründe de durum böyledir. Türk toplumunun pederşahi aile yapısıyla atasözlerini, halk inanışlarıyla, masallarını, efsanelerini birbirinden ayırmamız mümkün değildir. Hatta divan edebiyatıyla, halk edebiyatının, tekke edebiyatının da aynı düşünce yapısını taşıdıklarını, ifade etme yollarında farklılaştıklarını, edebiyat araştırmacıları yazmışlardır.

İşte üzerinde duracağımız, Kangal'dan derlenmiş halk inanışları da Türk kültürünün bütünlüğü içinde düşünmemiz gereken bilgiler içermektedir. Bu yazının temelini oluşturan, Kangal halk inanışlarıyla ilgili saha araştırmasına dayalı bilgiler, değerli araştırmacı-yazar Hüseyin Cılga tarafından bana ulaştırılmıştır. Hüseyin Cılga, alfabetik olarak bu halk inanışlarını sıralamıştır, bunların üzerine, bu inanışların kökeniyle ilgili yorumlar, değerlendirmeler ise tarafımdan yapılmıştır.

Bu halk inanışlarıyla ilgili dikkati çeken en önemli unsur, yapılan işlerin, hareketlerin uğurlu, uğursuz olması, bereket getirip getirmemesi meselesidir. Bir anlamda, günlük hayata olumlu etkisi olabilecek işlerin, eylemlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında aile yapısıyla ilgili sosyal hayatın kurallarıyla bağlantılı inançlara da rastlarız.

AİLEYLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Bilindiği üzere eski Türkler, avcı toplayıcılıktan, hayvancılığa kadar çeşitli geçim yollarıyla hayatlarını sürdürdükleri dönemlerde kadın, erkek kadar klanın varlığını sürdürmekle sorumludur; gerektiğinde savaşır. Bundan dolayı erkek kadar kadının da toplumun yönetiminde söz hakkı vardır. Fakat tarıma geçilmesiyle birlikte erkek egemen yapının Türk milletinde de yaygınlaştığı görülür. Buna bağlı olarak pek çok yörede karşımıza pederşahi aile yapısında görülen, ailenin en büyük erkeğinin çok saygın bir konuma yükseltildiği; aileye katılan gelinin, kocasına adıyla seslenemediği, çocuğunu sevemediği bir kurallar bütünüyle karşılaşırız. İşte Kangal'da görülen halk inanışlarında, geleneklerde de bunların yansımalarını görürüz. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

* Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kaya_muharrem@hotmail.com

"*Babanın yanında çocuk sevmek, saygısızlıktır. Çocuk babasının ve dedesinin yanında öpülmez. Erkeklerin önüne geçilmez. Hamile kadın yoldan geçerken diğer kadınlar ayağa kalkarlar, "ya karnındaki erkek ise" derler. Kadının kestiği yenmez*."

Burada görüldüğü üzere "gelinlik etmek" üzerine kurulu bir davranış kuralları karşımıza çıkar. Kadın âdeta dışardan aileye katılmış, bir hizmet ehli olarak kabul edilir; onun evin erkeklerine itaat ve saygı göstermesi beklenir. Bu durum erkek egemen yapının, evlilik geleneklerine yansımış kurallarıdır. Hele atasözlerinde de gördüğümüz, kadını aşağılayıcı, küçümseyen düşünceler, ekonomik, kültürel, sosyal hayatta iktidar olamamasıyla ilgilidir. Kadının, erkek egemen hayatta etkisinin olmadığı, onun kestiği hayvanın etinin yenmeyeceği düşüncesiyle de perçinlenir.

Köyden kente göç olgusu ve kadının çalışma hayatına katılmasıyla birlikte bu kurallar eski geçerliliğini yitirmişse de yine yaşlı erkeğe saygı göstermek, kocaya itaat etmek Türk aile yapısının genel kurallarından birisi olarak varlığının ve etkisini sürdürmektedir.

SU KÜLTÜYLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Tabiat için var olma savaşı veren insanların, her türlü tabiat varlığının içinde bir ruh olduğunu düşünmesi, animizm denen inanışı oluşturmuştur. Göğün, dağın, ağacın, suyun, ateşin, kayanın bir ruhu olduğuna inanılmış ve bu inanışlar da Türkler arasında da görülmüştür. Hem eski Türk yazıtlarında hem Çin yıllıklarında hem de Orta Asya'ya giden seyyahların eserlerinde bunlarla ilgili unsurlara rastlarız. Suyla ilgili inanışlar da yine animizmle ilgilidir.

Suyun içinde hayat veren bir enerji olduğu inanışı neredeyse dünyanın bütün halklarında görülür. Türkler arasında da suyun hayat verdiği, bitkileri, hayvanları, insanları canlandırdığı inanışı onun kutsallaştırılmasına yetmiştir. Yine denizden ve gölden avcılık yapılması, suyla toprağın sulanması ve tarımdan yiyecek elde edilmesi, onun bereketle ilişkilendirilmesini de beraberinde getirmiştir. İşte bu kadar hayatî değere sahip olan suyun kirletilmemesi, kesici aletlerin suya sokulmaması, suya işenmemesi genel bir kural hâline gelmiştir. Bunların bir kanun maddesi olarak Cengiz Han yasalarında bile bulunduğunu öğreniyoruz.

Kangal'da suyla ilgili inançlarda da bu inancın etkilerini görüyoruz:

"*Ayakta su içmek günah sayılır. Ateşe su dökmek günahtır. Yüzünü fazla yıkayanlara "Yeter güzelliğin suya gitti" derler. Yola gidenin arkasından su dökülür, hemen gelsin diye*."

Yalnız en son belirtilen, yola çıkanın arkasından su dökülmesi geleneğinde, suyun yol ruhuna (yol iyesine) kansız kurban olarak sunulduğunu görüyoruz. Bunu bir benzerlik büyüsü olarak da düşünebiliriz. Yola çıkanın önüne bir engel çıkmasın, yolculuğu su gibi akıcı olsun, denmek istenmiştir.

EV RUHUYLA İLGİLİ İNANIŞLAR

Her şeyin ruhu olduğu inanışı, animizm olarak belirtilir. Yerin, göğün, ağacın, suyun ruhu olduğu gibi evin de bir ruhu vardır. O evi ve evin içindekileri korur, kötü ruhların musallat olmasını engeller, kötü talihin, kazaların, ölümün evdekilere yönelmesine mani olur. Bunu bazı efsane ve memoratlarda evin dedesi veya kedi, kara yılan olarak görürüz. Bu evi koruyan ruhun makamı ise genelde evin eşiğidir. Bazı yörelerde de evin çatısı, evin bahçesi veya iki katlıysa ilk kattaki ahır olarak da yine bu ev ruhunun bulunduğu yer olarak inanılır. Ama genelde evin eşiğini görüyoruz. Hatta cemevlerinde, cem yapılan yerin eşiğine bastırılmaz, orası Hz. Ali makamı olarak görülür. Ayrıca eşik kavramı da bir sınırı düşündürmektedir. Eşiği, olgunlaşmanın, aidiyetin sınırı olarak da yorumlayabiliriz. Kangal'da da bu inanışların izlerini görüyoruz:

"*Eşiğe basmak ve üzerinde durmak ve oturmak günahtır*."

VÜCUTLA İLGİLİ İNANIŞLAR

İnsanlık, pek çok şeyi, geleceğin tayini için fal amaçlı kullanmıştır. Gök cisimleri, yıldızlar, bitkilerin, hayvanların durumları, kahvenin telvesi, iskambil kağıdının sıralaması, kurban kesilen hayvanın bağırsağı, kürek kemiği, bu fal araçlarından sadece birkaçıdır. İnsan vücudunun çeşitli şekilleri de hem gelecekte olabilecek olayların hem de kişilerin karakter özelliklerinin belirtisi olarak yorumlanmıştır. Kıyafetname, Seğirname denen kitaplar, Türk kültürü içinde önemli bir yere sahiptir. İnsan vücuduyla ilgili halk inançlarının izlerine Kangal'da da rastlarız:

"*Avuç içi kaşındığında, sağa avuç içi kaşınırsa para veya kısmet gelecek, sol avuç içi kaşınırsa para gidecektir. Ayağın altı kaşınırsa, yola gidilecektir. Eli ağır olan, dul karı alırmış. Göz seğirdiği zaman "haber gelecek" denir. Göze saman çöpü yapıştırılır. Kulak çınladığı zaman "Birileri bizden bahsediyorlar." denir. Mavi gözlülerin nazarlarının olduğuna inanılır. Saç kesildiği ve tarandığı zaman çıkan saç yere atılır da çiğnenirse o kişinin başının ağrıyacağına inanılır. Tırnak, gece kesilmez, ateşe atıp yakılmaz, yere atılmaz. Kesildiğinde bir kağıt ve bez parçasına sarılarak evin duvarının kerpiç veya taşlarının arasına konulur. Çünkü insandan bir parça olduğundan. Sıtma hastalığına karşı, kola ve bileğe bir kırmızı, bir beyaz iplik bağlamanın iyi geleceğine inanılır*."

Yalnız bu bahiste, mavi göz, saç, tırnak gibi unsurların üzerinde biraz durmak istiyorum. Mavi göz, aslında eski Türk inanışlarını dikkate alırsak, Gök Tanrı'nın renginin mavi olması sebebiyle tersine bereket, iyilik getirmesi gerekirdi. Fakat burada tam tersine bir inanışla karşılaşıyoruz. Türk insan tipinin göz renginin kahverengi veya ela olması, mavi, yeşil göz renginin daha seyrek görülmesi, az görülenin, genelin dışına çıkanın, normal olmadığı gibi bir inanışa bağlanmasıyla ilgilidir. Mavi gözlü az olduğu için nazarı değer inanışı vardır.

Bunların dışında nazarla ilgili şu inanışlara da rastlıyoruz:

"*Nal, evin dış kapısının arkasına asılırsa o eve nazar değmez. Nazardan korunmak için, kurşun dökme, üzerlik, iğde dalı, patlanguç, göğ boncuk, yumurta, sarımsak, tuz gibi nesneler kullanılır.*"

Bu inanışlarda, tarımla, hayvancılıkla geçinen insanların, inek, öküz, at gibi nal çakılan hayvanların, emeğinden, gücünden yararlanılan evcil büyükbaş hayvanların, bir eşyasını, yani nalı, nazarı engelleyen bir unsur olarak görmeleri son derece anlamlıdır. Nazarı engelleyen diğer unsurlar da hep bereketle, geçimle, dünyanın yeniden doğmasıyla, gökle, Gök Tanrı'yla ilişkilidir.

Bu arada nazar boncuğunun, Mısır mitolojisindeki, Nil vadisini kontrol eden, bereketi sağlayan, şahin gözlü Horus'la ilgili olduğu belirtilmektedir. Bunu Gök Tanrı'nın rengi olan maviyle de ilişkilendirenler de bulunmaktadır.

Yine bu başlık altında saç ve tırnakla ilgili inanışlara baktığımızda da parça-bütün ilişkisinin gözetildiğini görüyoruz. Bütünün, yani insanın, bir parçasına, yani saçına, tırnağına gelecek herhangi bir kötü etki, doğrudan ona yönelecektir. Metonimik bir ilişki kurulmaktadır.

Yalnız burada tırnağın, kemiğin uzantısı olduğunu ve eski Türklerde, ruhun kemikte ve kanda bulunduğunu, dolayısıyla kemiğe olan herhangi bir etkinin doğrudan ruha yöneleceğini, bunun da o tırnağın sahibi olan insanın ruhunun, Erlik'in avanesi olan kötü ruhlar tarafından zapt edileceğini, yer altına götürüleceğini, Erlik'in bir hizmetçisi olarak görevlendirileceğini söyleyebiliriz.

ALKARISIYLA İLGİLİ İNANIŞLAR

Mitoloji, doğal olguların, insanî bir kişilik ve görev üstlenmesiyle soyut planda, yaptırım gücü olan kutsal varlıklar hâline dönüştürülmesidir. Mitte, depremden, şimşeğe, hastalığa kadar pek çok şey insanî bir varlık hâline gelir. Doğum yapan kadınların, hijyene dikkat etmemesiyle ortaya çıkan, iltihabın bütün vücuda yayılmasıyla gerçekleşen, lohusa humması denen, titreyen ölüme yol açan hastalık, Alkarısı denen varlığın bir kötü eylemi olarak mitleştirilmiştir. Aslında mikroptan korunmak için yapılan şeyler, Alkarısı denen kötü, çirkin, bir dişil ruhla ilişkilendirilmiştir. Türkiye'de ve Orta Asya'daki Türkler arasında da görülen bu inanışa Kangal'da da rastlarız:

Doğum yapan iki anne karşılaştıklarında "Alkarısından korunmak için" yakalarında takılı olan iğneleri birbirleriyle değiştirirler.

Bu işlem, yeni doğum yapan çocukların kırklarının karışmaması için yapılır.

Yalnız burada Alkarısı ve Umay farklığından da bahsetmemiz gerekir. Umay, doğum, bereket, üreme tanrısıdır âdeta, Alkarısı da tam tersine doğanın, üreyenin düşmanı kötü ruhtur. Alkarısını, Ortadoğu kültürü içinde karşımıza çıkan Lilith'le bağdaş-

tıranlar da olmuştur. Erkek egemen yapıya boyun eğmeyen, avcı-toplayıcı dönemin kadının bir simgesi olarak yorumlanmıştır Lilith. Alkarısı da erkeğin egemenliğine girmiş kadınların örneğidir ve Alkarısı'nın insan kontrolünden kurtulduktan sonra diğer Alkarıları tarafından öldürülmesi de erkeğe itaatin cezalandırılmasıdır.

EKMEKLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Türk halk inanışlarında, üretim araçları kadar, üretilen nesneler de kutsallaştırılmıştır. Tarla, öküz, döven, buğday, arpa nasıl mübarekse, bütün bu üretim faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan besin maddesi de kutsaldır. Ekmeğin kutsallığını, tarım toplumlarında görmekteyiz. Hititlerde bile ekmek kutsaldır, öpüp başa konulur.

Kangal halk inanışlarında da benzer inançlarla karşılaşıyoruz:

"*Ekmeğe basmak günahtır. Ekmek ayakla çiğnenince "gözün kör olur" derler. Ekmek pişirildiğinde hamur yere sıçrarsa "Aç misafir gelecek" denir. Ekmek pişirildikten sonra sac ters çevrilerek haç işareti çizilir. Ekmek pişirilirken ilk ekmek kimseye verilmez, "bereketi kaçmasın" denir. Ayrıca bu ekmek çocuklara da verilmez "çocukları ölür" diye. Ekmek pişirilirken, eğer hamur yumağı unutulursa, ekmek pişirenin kızının evde kalacağına inanılır. Ekmek pişirilirken, yardımcısının aktaraçı ile oklava birbirine çarpar ise "gurbetten bir misafir ile sarılacak" diye yorumlanır. Ekmek pişirilirken, yufka yırtılırsa "yolcun gelecek" denir. Ekmek pişirilmesi bittikten sonra yeri süpürülerek kalan unlar ve ekmek kırıntıları tandıra atılarak yakılır. "Asılanların ve kayıpların için olsun" derler.*"

Ekmekle ilgili inanışlarda, ilk ekmek hakkından, ekmek pişirilirken karşılaşılan durumların geleceği yorumlamakla ilgili kullanımlarına da rastlıyoruz.

TUZLA İLGİLİ İNANIŞLAR

Tuz hem beslenmede hem de gemi yolculuklarında kullanılan önemli bir maddedir. Onun insan sağlığıyla olan ilgisi, güzellik unsuru olarak edebiyatta yer almasına da sebep olmuştur. Tuz, insan için gerekli olduğundan, onunla ilgili halk inanışı da oluşmuştur:

"*Tuz yere dökülmez, boş yere saçılmaz. Öbür dünyada kirpikleri ile toplarmış.*"

HAYVANLA İLGİLİ İNANIŞLAR

İnsanlık tarihiyle ilgili yayınlara baktığımızda, insanların önce toplayıcı olduklarını, daha sonra avcılığa başladıklarını görüyoruz. Avcı-toplayıcılık, bitkilerin küçük sulak alanlarda üretilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesiyle tarım ve hayvancılığa dönüşmüştür. İşte tabiatın içinde yaşayan, diğer canlılardan korunmak için çabalayan, onları kendi ihtiyaçları için avlayan, kullanan insanlar, çeşitli inançlar da geliştirmişlerdir. Korkunun yanında model alma da hayvanlarla bağın güçlenmesine sebep olmuş, to-

temizm dediğimiz inanış alanı ortaya çıkmıştır. Hayvanlarla ilgili halk inanışlarında, fabl denilen hayvan masallarında yer yer totemizmin izlerini görmemiz mümkündür.

Kangal'da Hüseyin Cılga'nın tespit ettiği halk inanışlarında hayvanlarla ilgili şu unsurları görüyoruz:

"*Baykuşun ötmesi uğursuzluk getirir. Leyleği ilk kez havada görene "çok gezecek" derler. Dişi eşeğin anırması uğursuzluk getirir. Karga öterse "haber gelecek" derler. Nal, evin dış kapısının arkasına asılırsa o eve nazar değmez. Örümceğin yuvası bozulmaz, günahtır. Yanık ekmek yiyen kurttan korkmaz. Yolculuk esnasında, önlerinden tilkinin geçmesi uğurlu sayılır.*"

Baykuş, leylek, eşek, karga, örümcek, kurt, tilkiyle ilgili bu halk inanışlarını tek tek ele alacak olursak şunları söyleyebiliriz: Baykuş, tarım açısından son derece yararlıdır. Tarlaya, ambara dadanan böcekleri, fareleri yer, çiftçinin dostudur. Fakat elektriğin olmadığı, aydınlatmanın ve gündelik hayatın güneşe bağlı olduğu dönemlerde, hastası olan evlerde gece geç saatlere kadar idare veya gaz lambasının kullanılması, dolayısıyla onların ışığına gelen böcekleri baykuşların yemesi, hasta olanların ölmesiyle, âdeta ölümün habercisi olarak yorumlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca baykuşların yuvasını viran yerlerde yapması, oradaki haşeratla beslenmesi yine onun yıkılmışlıkla, ölümle ilişkilendirmiştir. Fakat Yunan ve Roma mitolojisinde baykuş, bilgelik, sanat ve savaşın tanrısı Athena ile özdeşleştirilmiştir. Hatta baykuş, sanatın ve sanatçının sembolü olmuştur. Baykuş, gece karanlığında insanın göremediklerini görür, tıpkı, sıradan insanın göremediklerini görüp onu sanatına aksettiren sanatçı gibi.

GÜNLERLE İLGİLİ İNANIŞLAR

İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren, mevsimsel döngünün takip edildiğini, mevsimlerin belirli ruhlarla ilişkilendirildiğini anlıyoruz. Bu durum, Sümerlerden, Antik Yunan'a Roma'ya kadar pek çok yazılı eserde de karşımıza çıkar. Babil Hemeroloji kitabı, Hesiodos'un İşler ve Günler, Ovidius'un Fasti kitapları, hangi gün ne iş yapılacağının bir takvimini sunar. Türklerin Irk Bitig adlı fal kitabı da aslında bir anlamda takvimle ilgilidir. Yine On İki Hayvanlı Türk Takvimi de fal niteliği taşır. Hem Orta Asya'dan getirdiğimiz takvim bilgisi hem de Anadolu'da karşılaştığımız, Ortadoğu kültürlerinin etkisini taşıyan kültürel katmanlar, halk inanışlarında karşımıza çıkar. Bunların bazılarıyla Kangal'da da karşılaşıyoruz. Hüseyin Cılga'nın tespitleri şu şekildedir:

"*Salı günü çamaşır yıkanmaz, kazan kurulmaz. Salı günü başlanan iş bitmez uzar. Cuma günü çalışmak günahtır. Cuma günü öküz ile çift sürülmez, hayvanlar dinlendirilir. Cumartesi çamaşır yıkamak iyi olmaz.*"

Salı sallanır, diye bir sözün son derece yaygın olduğunu da belirtelim. Salı gününün bu özelliğinin neyle ilişkilendirebiliriz? Yukarıda belirttiğimiz gibi, günler ve işler bir düzene sokulmuştur. Roma takviminde salı, Mercure'ün günüdür, yani savaş tanrısı-

nın; o yüzden salı sallanır. Bu bilgi Türk halk inanışlarına girmiştir. Ama cuma günü de İslâm ülkelerinde tatil günüdür, çalışılmaz. Cumartesi ise Yahudi geleneğinde iş yapılmayan bir gündür.

AKŞAM ve GECEYLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Mevsimlerin, ayların, günlerin bağlantılı olduğu işler, günün çeşitli saatleriyle de bağlantı andırılmıştır. Bütün bunlar, hayatın bir düzene konulmasıyla ilgilidir. Çünkü zaman dilimlerindeki değişimleri yöneten, tabiatın çeşitli güçleri vardır. Bütün bu inanışlara dünyanın pek çok yerinde rastlamaktayız. Bunlarla ilgili antropologların, etnologların, halkbilimcilerin epey yayını bulunmaktadır. Hüseyin Cılga'nın tespitleriyle Kangal'da da bu tip inanışlara rastlamaktayız:

"*Akşam ev süpürülürse, evin bereketi kaçar. Akşam sakız çiğneyen ölü eti çiğnemiş sayılır. Gün battıktan sonra kara kazanı içeri almak uğursuzluk getirir. Güneş batarken iş yapılmaz "yer mühürleniyor" denir. Gece aynaya bakmak günahtır. Gece dışarıya kül dökülmez. Gece dışarıya sıcak su serpilmez. Gece ıslık çalınmaz. Islık çalanın "başına şeytanlar toplanır" derler. Gece tırnak kesmek iyi değildir. Gece diken çıkartılmaz, "sabaha kadar, diken gelin olur" denir*."

Yukarıda belirtilen halk inanışlarıyla ilgili şu açıklamaları yapabiliriz: Akşam, güneşin battığı, dolayısıyla, bereketi, hayatı, canlılığı sağlayan gücün, yani güneşin gittiği bir vakittir. O olmayınca bereket de olmaz, dolayısıyla iş yapılmamalıdır. Güneşin doğuşundan önce insan kalkmalı, güneşi ayakta karşılamalı ve çalışmalıdır. Burada hem güneş kültünün izini hem de güneşe dayalı aydınlatmanın ve gündelik hayatın düzeninin etkisini görüyoruz.

Akşam sakız çiğnenmesinin ölü etiyle ilişkilendirilmesi, karanlıkta yer altındaki Erlik'e bağlı kötü ruhların yeryüzüne çıkmasıyla, onların insanların ruhlarını çalması, yer altına insanları götürüp yemesiyle açıklanabilir.

Yine kara kazan, ölü yıkama suyunun kaynatıldığı nesnedir, dolayısıyla ölümle ilişkilidir, eve alınması da ölümün içeri davet edilmesi gibi düşünülmüş olmalıdır.

Yine gece yapılan işlerde dikkatli olunmalıdır, çünkü yer altından Erlik'in oğulları, kızları ve onlara bağlı kötü insanların, yani soukların kötü ruhları yeryüzüne çıkmaktadır. Onlara rahatsızlık verilmemelidir, aksi hâlde kötü şeylerle karşılaşılabilir. Gece tırnak kesmemenin gerekçesi de daha önce açıklanmıştı, burada tekrar edilmemiştir.

GÜNEŞ ve AY TUTULMASIYLA İLGİLİ İNANIŞLAR

Mitoloji, insanlığın oluşturduğu ilk düşüncelerdir. Tabiatın kökeninin, mevsimsel dönüşümün, sosyal olguların sebebinin izah edildiği, ilkel bilim, ideoloji, din diyebileceğimiz bir inanç alanıdır. Doğal olgular, canlı bir varlıkmış gibi bir amaca bağlı olarak izahı yapılmıştır.

Gök cisimleri de canlı bir varlıkmış gibi düşünülmüş, onu zapt eden kötü ruhların, cinlerin, onlardan uzaklaştırılması için çeşitli eylemler gerçekleştirilmiştir. Kangal'da da bunu şöyle görüyoruz:

"*Güneş ve ay tutulunca teneke çalınır, adak horoz kesilir*."

MEVSİMLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Mevsimsel değişimlerle ilgili tabiat varlıkları üzerinde gözlemler çeşitli bilgilerin üretilmesine sebep olmuştur. Cemre düşmesi, toprağın, suyun ısınması, yani tarıma elverişli hâle geldiğiyle ilgilidir. Toprak işlerine başlayacak olan çiftçiler, cemrenin toprağa düşmesini, su birikintilerinde kurbağa yumurtalarının görülmesiyle anlıyorlar. Kışın yumuşak mı sert mi geçeceğini, şöyle yorumluyorlar:

"*Dağ meyveleri bol olursa kış çok sert geçer*."

BENZERLİK BÜYÜSÜ

Mitolojik düşüncenin en önemli özelliklerinden biri, benzer benzeri yaratır şeklinde özetleyebileceğimiz, analojik mantıktır. Hüseyin Cılga'nın Kangal'da tespit ettiği bazı halk inanışlarında da benzerlik büyüsünün etkilerini görüyoruz:

"*Adamın üzerinde dikiş dikilirse kısmeti bağlanır. Boş beşiği sallamak iyi değildir. Düğününde yağmur yağanın gözü yaşlı olur. Elini koynuna sokan ve elini bağlayanın kısmeti kapalı olurmuş. Hamile kadın, aş erdiğinde kime çok dikkatli bakar ise, çocuğun ona benzeyeceğine inanılır. Kahve içen çocukların benizlerinin kara olacağı söylenir*."

Dikiş dikmekte kullanılan iplik, Sümer ve Antik Yunan kültüründe hep insanın ömrüyle ilişkilendirilmiştir. Hatta ip bağlama büyüsü yapan, Hammurabi kanunlarında ölümle cezalandırılır. Yunan mitolojisinde insanın ömür süresini belirleyen Fateler, üç kız kardeş, insanın ömür ipi üzerinde etkilidir. Dolayısıyla bir insanın üzerinde dikiş dikilmesi de onun ömür ipinin, kısmetinin bağlanması olarak yorumlanabilir.

Yine boş beşik, yokluk, ölüm demektir, çünkü içinde canlı bebek yoktur. Bu hem yokluğu düşündürmesi hem de olmayan bebeğe annenin bağlanmasının engellenmesi amaçlı bir inanış olarak değerlendirilebilir.

Yine hamile kadının bebeğinin, onun kime baktığına benzemesi, kahveyle, bebeğin ten renginin benzemesi de yine benzerlik büyüsünün bir inanış hâline dönüşmesi olarak görülebilir.

TEMAS BÜYÜSÜ

Yine mitolojik inanışların en önemli yönlerinden biri de temas büyüsüdür. Burada temas ederek, insanın içindeki kötü ruhu çıkartmak veya onun içine iyi bir ruhu davet etmek amaçlanır. Şamanların halk hekimliği uygulamalarında da "ruh göçü" tabir edi-

len bir temas büyüsü yapılır; hasta insanın içindeki kötü ruh elle temas edilerek bir koyuna aktarılır. Bazı ziyaret yerlerinde, direklere, duvarlara, hatta kayalara, insanların ağrıyan yerlerini, sırtlarını, bellerini, kollarını sürdükleri gözlemlenmiştir. Nefesi kuvvetli hocaların, medyumların, dokunarak, emerek, kötü ruhu, vücuttan dışarıya çıkarttıkları da pek çok yerde kayda geçirilmiştir.

Kangal'daki bazı inanışlarda da bunu görüyoruz:

"*Cin çarpanı, eşeğin palanına yatırılırsa iyi olur. Çocuğa süpürge ile vurulmaz, boyu uzamaz. Kadın, kendi kanını gizlice kocasına yedirirse, kendisine "sadık" kalacağına inanır*."

Cin çarpma sebebiyle rahatsızlandığı düşünülen kişi, eşeğin palanına yatırıldığında, onun içindeki kötü ruh, o nesneye geçecek, aktarılacaktır. Eşek de bunu kendi vücuduna alacak, uzun yola gittiği için o kötü ruhu oradan uzaklaştıracaktır.

Kadının kendi kocasını kanını yedirmesi ise yine kendi ruhunun, kan aracılığıyla, kocasına aktarılması anlamında bir temas büyüsüdür. Eski Türklerde kan ve kemik, ruhun bulunduğu yerdir. Kadın, kanını kocasına yedirerek kendi ruhuna bağlamaktadır.

SONUÇ

Hüseyin Cılga'nın Kangal'da derlediği halk inanışlarına baktığımızda eski Türk inanışlarının, mitolojisinin izlerini görmemiz mümkündür. Bu son derece normaldir, çünkü kültür dediğimiz şey, aradan binlerce yıl geçmesine rağmen, gündelik hayat içinde yeniden üretilerek varlığını sürdürmektedir. Bunlar halk inanışları olarak, doğum, evlilik, ölüm gibi geçiş törenlerinde, aile ilişkilerinde, sosyal etkinliklerde kendisini göstermektedir.

Gök, dağ, su, ateş, kaya, taş gibi tabiat varlıklarıyla ilgili inanışlardan, insan uzvuyla ilgili fallara, zaman, mevsim dönüşümleriyle ilgili inançlara kadar pek çok örnek görmemiz mümkündür. Bunlar bizim tarihî süreç içinde Orta Asya'dan getirdiğimiz, Ortadoğu coğrafyasında şekillenen kültürden etkilenmemiz ve Anadolu'da geliştirdiğimiz kültürün bir sonucudur. Bütün bunlar kültürel zenginliğimizin birer göstergeleridir.

KAYNAKÇA

Babil Hemeroloji Serisi (çev. Ali T. Görgü, Selim F. Adalı), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Bilgesi Yayınları, İstanbul, 2013.

ERGİNER, Gürbüz, *Uşak Halk Takvimi Halk Meteorolojisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1954.

EYÜBOĞLU, Sabahattin-ERHAT, Azra, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ebabil Yayınları, İstanbul, 2018.

KAYA, Muharrem, *Mitolojiden Efsaneye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

OVİDİUS, *Fasti (I-VI)*, (çev. Asuman Coşkun Abuagla), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

VEREN, Ergün, *Anadolu Halk Takvimi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.

EK: ALFABETİK KANGAL HALK İNANIŞLARI

Hüseyin CILGA

-A-

Adamın üzerinde dikiş dikilirse kısmeti bağlanır.

Akşam ev süpürülürse, evin bereketi kaçar.

Akşam sakız çiğneyen ölü eti çiğnemiş sayılır.

Ateşe su dökmek günahtır.

Avuç içi kaşındığında, sağa avuç içi kaşınırsa para veya kısmet gelecek, sol avuç içi kaşınırsa para gidecektir.

Ayağın altı kaşınırsa, yola gidilecektir.

Ayakta su içmek günah sayılır.

-B-

Babanın yanında çocuk sevmek, saygısızlıktır.

Başı ağrıyan, Kâhyalar'ın Cem odasını süpürür, dışarı atarsa başının ağrısı kesilir.

Baykuşun ötmesi uğursuzluk getirir.

Bebeğin büyüyüp annesini tanımaya başlayınca, annesinin saçlarının dökülecceğine inanılır.

Bebeğin göbeği kesildikten sonra kordon bağı evin içine gömülür ise evine bağlı olacağına inanılır.

Bir kişinin üzerinde dikiş dikilirse kısmeti bağlanır.

Bismillah demeden yapılan işlere şeytan engel olur.

Boğmaca hastalığına yakalanan çocuk, küllükten açılan delikten geçirildiğinde iyileşeceğine inanılır.

Boş beşiği sallamak iyi değildir.

-C-

Cin çarpanı, eşeğin palanına yatırılırsa iyi olur.

Cuma günü çalışmak günahtır. Öküz ile çift sürülmez, hayvanlar dinlendirilir.

Cumartesi çamaşır yıkamak iyi olmaz.

-Ç-

Çocuğa süpürge ile vurulursa boyu uzamaz.

Çocuğun üzerinden atlanırsa boyu uzamaz.

Çocuk babasının ve dedesinin yanında öpülmez.

Çocuk süründüğünde eve misafir gelecektir.

Çocuk yeni yürümeye başladığında "sağ adımını ilk defa atar ise dileğim kabul olur" derler.

Çocuklar ilk yürüdüklerinde, düşmesin diye ayağına çörek bağlanır.

Çocukların tırnakları kesilmez, ilk kesildiği zaman, aileden birisinin cebinden bir şeyler alır, kısmeti bol olsun diye.

-D-

Dağ meyveleri bol olursa kış çok sert geçer.

Deprem olduğunda, küllüğe çıkılır.

Devamlı ağlayan çocukların başına kara kazan geçirilir.

Devamlı kusan çocuklar, ergen kızın suyunu dökerlerse kusmanın kesileceğine inanılır.

Diş çıkınca, kimsenin ayak basmayacağı bir yere gömülür veya uğur getirsin diye saklanır.

Dişi eşeğin anırması uğursuzluk getirir.

Dişi yeni çıkan bebeğe, "diş hediği" pişirilerek komşulara dağıtılır.

Doğum yapan iki anne karşılaştıklarında "Alkarısından korunmak için" yakalarında takılı olan iğneleri birbirleriyle değiştirirler.

Dolu yağdığında, evin ilk doğan çocuğuna yağan doludan üç adet yedirilirse, dolu zarar vermez.

Düğününde yağmur yağanın gözü yaşlı olur.

-E-

Ekmeğe basmak günahtır.

Ekmek ayakla çiğnenince "gözün kör olur" derler.

Ekmek pişirildiğinde hamur yere sıçrarsa "Aç misafir gelecek" denir.

Ekmek pişirildikten sonra sac ters çevrilerek haç işareti çizilir.

Ekmek pişirilirken ilk ekmek kimseye verilmez, "bereketi kaçmasın" denir. Ayrıca bu ekmek çocuklara da verilmez "çocukları ölür" diye.

Ekmek pişirilirken, eğer hamur yumağı unutulursa, ekmek pişirenin kızının evde kalacağına inanılır.

Ekmek pişirilirken, yardımcısının aktaraçı ile oklava birbirine çarpar ise "gurbetten bir misafir ile sarılacak" diye yorumlanır.

Ekmek pişirilirken, yufka yırtılırsa "yolcun gelecek" denir.

Ekmek pişirilmesi bittikten sonra yeri süpürülerek kalan unlar ve ekmek kırıntıları tandıra atılarak yakılır. "Asılanların ve kayıpların için olsun" derler.

Eli ağır olan, dul karı alırmış.

Elini koynuna sokan ve elini bağlayanın kısmeti kapalı olurmuş.

Erkeklerin önüne geçilmez.

Eşiğe basmak ve üzerinde durmak ve oturmak günahtır.

Evden bir yolcu çıktığında, o gün ev süpürülmez.

Evlenen kişilerin başından arpa, buğday saçılır ki "çocukları oğlan, kız olsun" diye, içine de para katarlar ki "çocukları kısmetli olsun" diye.

-G-

Gece aynaya bakmak günahtır.

Gece dışarıya kül dökülmez.

Gece dışarıya sıcak su serpilmez.

Gece ıslık çalınmaz. Islık çalanın "başına şeytanlar toplanır" derler.

Gece tırnak kesmek iyi değildir.

Gece diken çıkartılmaz, "sabaha kadar, diken gelin olur" denir.

Gökkuşağının altından geçilirse, oğlanlar kız, kızların oğlan olacağına inanılır.

Göz seğirdiği zaman "haber gelecek" denir. Göze saman çöpü yapıştırılır.

Gün battıktan sonra kara kazanı içeri almak uğursuzluk getirir.

Güneş batarken iş yapılmaz "yer mühürleniyor" denir.

Güneş ve ay tutulunca teneke çalınır, adak horoz kesilir.

-H-

Hamile kadın yoldan geçerken diğer kadınlar ayağa kalkarlar, "ya karnındaki erkek ise" derler.

Hamile kadın, aş erdiğinde kime çok dikkatli bakar ise, çocuğun ona benzeyeceğine inanılır.

Hamur yoğururken, teştten dışarı sıçrar ise "misafir gelecek" denir.

Hayvanlar hastalandığında Çiçek Tası (Yemen'e askere gidenlerin Hac'dan getirdikleri üzeri Arapça ayetlerin yazılı olduğu tas) ile hayvana su içirilirse iyi olacağına inanılır.

-İ-

İki arkadaş "kardeş" diye birbirlerine sarılırlarsa, melekler sevinir.

İki kişi kaza ile kafaları birbirine çarpar ise, bir kez daha vuruştururlar "kafamız kel kalmasın" derler.

İneğin ilk doğumundan çıkan süt "ağız" komşuya verilir, boş gelen tabağa tuz konularak hayvana yedirilir ki "sütü bol olsun, damarı göl olsun" denir.

İstenilmeyen misafir geldiğinde "erken kalksın" diye, ayakkabısının içine tuz konulur.

-K-

Kadın, kendi kanını gizlice kocasına yedirirse, kendisine "sadık" kalacağına inanır.

Kadının kestiği yenmez.

Kahve içen çocukların benizlerinin kara olacağı söylenir.

Kana kana su içen "lanet Yezid'e" derler.

Karga öterse "haber gelecek" derler.

Kendi kendine gülen bebeklere "Onları melekler güldürüyor" denir.

Kızamık olan çocuklara su verilmez, onlara suyu meleklerin vereceğine inanılır.

Konuşurken, karşısındaki kendi söyleyeceklerini söyler ise "Ben söyleyecektim, benden çok yaşayacaksın" denir.

Kulak çınladığı zaman "Birileri bizden bahsediyorlar" denir.

Kurbağaya dokunulduğunda ellere siğil atacağına inanılır.

-L-

Leyleği ilk kez havada görene "çok gezecek" derler.

-M-

Makasın ağzının açık bırakılması uğursuzluk getirir.

Mavi gözlülerin nazarlarının olduğuna inanılır.

Memesi hastalanan hayvanın (ısırık hastalığı) hastalığının geçmesi için sağılan sütü, kuşburnu ağacının dibine dökülür.

Merdiven altından geçmek uğursuzluk getirir.

-N-

Nal, evin dış kapısının arkasına asılırsa o eve nazar değmez.

Nazardan korunmak için, kurşun dökme, üzerlik, iğde dalı, patlanguç, göğ boncuk, yumurta, sarımsak, tuz gibi nesneler kullanılır.

-Ö-

Ölü toprağa kavuşmak için can atar, denir. Onun için de defin geciktirilmez.

Ölünün ardından çok ağlamak iyi değildir.

Örümceğin yuvası bozulmaz, günahtır.

-S-

Saç kesildiği ve tarandığı zaman çıkan saç yere atılır da çiğnenirse o kişinin başının ağrıyacağına inanılır.

Sağ olan birinden bahsedilirken "rahmetli" diye bahsedildiğinde onun çok yaşayacağı söylenir.

Salı günü çamaşır yıkanmaz, kazan kurulmaz.

Salı günü işe başlanan iş bitmez uzar.

Sıtma hastalığına karşı, kola ve bileğe bir kırmızı, bir beyaz iplik bağlamanın iyi geleceğine inanılır.

Süt kazanının dibini yiyenin düğünü yağışlı olurmuş.

-T-

Tabağındaki yemeğin hepsini yiyenin evleneceği kız güzel olurmuş.

Tavuk su içerken rahatsız edilmez. "Tavuk, tavuk iken su içer Allah'a bakar" denir.

Tavuk yumurtasının atık kabukları ateşe atılmaz. Yoksa "Tavuk yumurtadan kesilir." denir.

Tırnak, gece kesilmez, ateşe atıp yakılmaz, yere atılmaz. Kesildiğinde bir kağıt ve bez parçasına sarılarak evin duvarının kerpiç veya taşlarının arasına konulur. Çünkü insandan bir parça olduğundan.

Tuz yere dökülmez, boş yere saçılmaz. Öbür dünyada kirpikleri ile toplarmış.

-U-

Uzun bir süredir çocuğu olmayanların çocuğu olduğunda, yedi yaşına kadar kız olsun erkek olsun saçları kesilmez.

-Y-

Yağmur yağdığında hemen güneş açar, yağmur hâlen serpiştirirse "Şeytanlar bayram yapıyor" derler.

Yanık ekmek yiyen kurttan korkmaz.

Yola gidenin arkasından su dökülür, hemen gelsin diye.

Yolculuğa çıkıldığında, dönüp geriye bakmak iyi değildir.

Yolculuk esnasında, önlerinden tilkinin geçmesi uğurlu sayılır.

Yüzünü fazla yıkayanlara "Yeter güzelliğin suya gitti" derler.